

1. Elet és halál, test és lélek

1.1. AZ EMBERI TEST ÉS LÉLEK

*„Hiszen amit vet az ember, azt fogja aratni is:
mert aki a testének vet, az a testből arat majd pusztulást;
aki pedig a Léleknek vet, a Lélekből fog aratni örök életet.”
(Gal 6,7–8.)*

„Ezt a földi pályát mindeniknek be kell futni, nincs szabadulás!” – ezekkel a szavakkal összegezte Szárászon a diószényi származású Benke Jánosné földi életünk kényszerűségét és végességét születésünktől halálunkig. A bennünk lakozó lélek földi pályánk végén a testet elhagyva elszáll, a test élettelenül elporlad, a lélek a feltámadást és az utolsó ítéletet várja.

Régmúlt idők gondolkodóit ugyanúgy foglalkoztatta a kérdés életről, halálról, lélekről, mint a ma emberét. Élet és halál, test és lélek. Mi a lélek, amitől a test, az anyag élő emberivé válik? A moldvai csángók életét meghatározó, illetve megtartó erejű katolikus hit miatt érdemes néhány gondolat erejéig az életről és a halálról, az emberi lélekről szóló vallási tanításokat röviden áttekinteni.

A Gecse-féle valláslexikon szócikkében „A lélek a vallási tanítás szerint olyan szellemi való, amely mind létében, mind pedig működésében független az alacsonyabb rendűnek tartott anyagtól. (...) Az emberi lélek az ember éltető elve, szellemiségének alapja és halhatatlanságának biztosítéka. Isten önmaga erejében fennálló lélek, az angyalok és az ember Isten teremtményei. A panteizmus és az okkultizmus szerint a lélek Isten szellemiségének az emanációja, kiáramlása. A lélekhít az ősi animizmusra vezethető vissza. (...)”⁵ A mai kereszténység halálszemléletéhez vezető teológiai és filozófiai gondolkodás változásait legtömörebben SZÁNTÓ János foglalta össze.⁶ Szerinte a korai kereszténység kétségbevonhatatlan tényként és bizonyosságként, teológiai evidenciaként kezelte Jézus halálát és feltámadását. Ezt bizonyítandó Szent Pált idézi: „Ha tehát hirdetjük, hogy Krisztus feltámadott halottaiból, hogyan állíthatják némelyek közületek, hogy nincs feltámadás. Ha nincs feltámadás, akkor Krisztus sem támadott

⁵ Gecse 1973. 202.

⁶ Szántó 1987. 246–259.

fel.⁷. A Biblia elsősorban az eredendően bűnös, Isten számára elveszett lélek haláláról szól. A bűnei miatt Isten számára elveszett lélek halott, kárhozatra ítéltetett lélek gondolatát János evangélista jövendölésével példázza: „...elérkezik az óra, amikor a sírokban mindnyájan meghallják az Isten Fia szavát és előjönnek. Akik jót tettek, hogy feltámadjanak az életre, akik gonoszat tettek, hogy feltámadjanak a kárhozatra.”⁸.

Legtisztábban a neoplatonizmus mondta ki a lélek halhatatlanságát, amely nézetet Szent Ágoston, a keresztény katolikus teológiát máig befolyásoló gondolataival a Vallomások című munkájában tovább erősített: „Testi érzekeink bármilyen nagy gyönyörűsége megannyi ragyogásban is csupán testi marad, és az örök élet örömeihez mérten nem összehasonlíthatásra, de említésre méltónak sem látszik.”⁹. A ma emberére is hat a Szent Ágoston tanaira támaszkodó, középkori büntetés-központú keresztény-katolicizmus halál- és túlvilágképe, amelyet Aquinói Szent Tamás csak részben oldhatott fel a másvilági boldogság hirdetésével. Erről SZÁNTÓ János a már említett munkájában, Szent Tamást is idézve a következőket írta: „Tamás szerint az ember mindig a kielégítetlenség állapotában küzd a végig földi életét. Minden vágyát kielégíti azonban a másvilági boldogság: ...abban a boldogságban, mely Isten látásából ered, minden emberi kívánság kielégül.”¹⁰. Szent Tamásnál a lélek és a test nem válik külön, hanem a lélek a test formája, olyan egységet alkotnak, amelyek teljességgel meg nem ismerhetők, a teremtés titkai közé tartoznak.

Szent Páltól Szent Ágoston és Szent Tamás tanításain keresztül vezet az út a lélek fogalmának mai, teológiai megközelítéséig. Teológiai értelemben beszélünk egyrészt minden élő elsődleges alapelvét jelentő vegetatív lélekről (anima vegetativa), másrészt az érzéki lélekről (anima sensitiva). A lélek és a test egysége az ember legbensőbb lényege, szubsztanciális egység: „A lélek a test formája és fenomenológiai megsemmisülésével (halál) a test is megsemmisül. A holttest ugyanis nem sajátos értelemben vett emberi test, hanem olyan anyagság, amelyet új forma hat át.”¹¹.

A magyar néphit lélek- és túlvilágképzete egyrészt magában hordozza az archaikus népi hiedelmeket, másrészt felismerhetők benne a vallási hatások. A népi lélekhit gyökerei a kereszténység előtti időszakig nyúlnak vissza. A napjainkban is élő szokásokban, hiedelemcselekvésekben nem ritkán a pogány magyarok hitvilágának elemei is megfigyelhetőek.

⁷ 1 Kor 15, 12.

⁸ Ján 5, 28–29.

⁹ Szent Ágoston 1982.

¹⁰ Szántó 1987. 251.

¹¹ Bolberitz 1985. 67.

A lélek szó a lélegzet szóból ered, és a finnugor-kori nyelvi alaprétegből származik. A vogulban a 'lel', az osztjákban a 'lil' a megfelelője, ugyancsak lélegzet jelentéssel.¹² A magyarok lélekkhité a kettős lélekképzet jellemzi. Az emberi élet kezdetétől annak végéig a testben tartózkodó testlélek vagy lélegzetlélek teszi élővé a testet, adja annak életerejét. Megnevezése is arra utal, hogy a lélegzettel azonosítják, a lélegzés megszűnésével, az utolsó lélegzettel távozva okozza a test halálát. A finnugor népcsoportokhoz hasonlóan a magyar néphitben sem kötődnek különösebb szokások a testlélekhez. PAIS Dezső, PAASONEN-t idézve, a következőket írta a testlélekről: „A halál alkalmával a lehelet a száj és orrnyíláson elhagyja a testet, 'kimegy', 'elme gy', ahogy a nyugati és keleti finnek mondani szokták. Mi lesz belőle ezután, teljesen ismeretlen: bizonyára a levegőben illan el, mint egyéb párák.”¹³

A testlélek mellett feltételeződik egy másfajta lélek léte is, ami időnként elhagyhatja az ember testét. Távozásakor (elsősorban alvás közben), az idő és térbeli határokkal nem törődve, hosszú utakat járhat be, az ott látottakat az ember álmokként, vagy éber állapotában látomásként éli át. A magyar néphitben élő, a testet időnként elhagyó lelket a szakirodalom szabadléleknek, árnyékléleknek nevezi. Ahogy a testlélek az életképességet adja a testnek, úgy a szabadlélek az ember személyiségét, egyedi, rá jellemző szellemiségét jelenti. DIÓSZEGI Vilmos a következőképpen jellemezte a néphitben élő szabadlélek fogalmát: „Van azonban egy másfajta magyar lélekképzet is. Közismert szólásaink közé tartozik pl. 'hálni jár belé a lélek'. (...) Mögöttük az a képzet lappang, hogy a lélek időről időre eltávozik a testből, véglegesen azonban még nem hagyja el. Néphitünk azonban nemcsak szólásként, hanem élő hiedelemként is ismeri a lélek testből való ideiglenes távozásának képzetét. (...) Természetesen ez a testet elhagyó lélek nem lehet azonos a lélegzet-lélekkel, hiszen az alvók, vagy eszméletlenül fekvők, akikről a történeteink szólnak, közben lélegeznek. (...) Annak a képzetnek a következtében, hogy az alvás idején a lélek valahol máshol, mégpedig messze van, azért vigyáznak, nehogy esetleg hirtelen ébresszék fel az embert. Ha a lélek nem tud visszatérni, akkor az ember megbetegszik. (...) Még jobb, ha felébresztésükig tüzet gyűjtanak.”¹⁴ K. KOVÁCS László a cseremiszek körében 'ört'-nek nevezett szabadlélekről írja, hogy az élet folyamán gyakran elhagyja a testet alvás közben, az álmok ideje alatt. Álom közben az ember semmit nem tud magáról, de az 'ört' útját saját élményként éli meg, s csak akkor ébredhet fel, térhet magához, ha az 'ört' visszatért testébe. Előfordulhat az is, hogy az

¹² Diószegi 1978. 23–24.

¹³ Pais 1975. 188.

¹⁴ Diószegi 1978. 24–27.

'ört' nem tér vissza, esetleg a másvilágra is eljut, ez idő alatt a test megbetegszik, eszméletlenül fekszik. A beteg akkor térhet észhez, és gyógyulhat meg, ha az 'ört' visszatért a testébe. A permi finneknél a cseremis 'ört' megfelelője az 'urt', ami álom idején elhagyja a testet. Az alvó ilyenkor nem szabad felriasztani, mert noha megmozdul, ilyenkor meg is halhat, mert az 'urt'-ja messze volt és nem tudott idejében visszatérni az alvó testbe.¹⁵

E rövid kitekintés után lássunk egy esetet arra vonatkozóan, hogy a szabadlélekkel kapcsolatos hiedelmek miként élnek napjainkban. 1981-ben a Baranya megyei Szárászon gyűjtöttem. A késő esti órákban özvegy Benke Jánosnéval, a moldvai Diószényből áttelepült idős asszonnal beszélgettem. A beszélgetés ideje alatt a konyhában rajtunk kívül még egy személy tartózkodott, akit kevésbé érdekelhetett a hiedelemvilág, mert beszélgetésünk közben elaludt. Róza néni, amikor ezt észrevette, meggyújtott egy gyertyát az alvó mellett, ami számomra érthetetlen volt, hiszen a helyiségben égett a villany. Róza néni arra a kérdésemre, hogy miért gyújtott gyertyát, magyarázatként a következőket mondta: *„Megijed álmába, és felszökik, akkor az eszméje még nincsen vissza, mer az eszméje menen az álommal. Este beszélgetünk, és aluszik valaki ott, akkor gyújtunk gyertyát, hogy az eszméje visszatánljon.”*

A szabadlélek távozásakor az álomkép élménye minden ember számára átélhető. Vannak azonban olyan rendkívüli, emberfeletti képességű emberek (sámánok, varázslók, tudósok, látók), akikből anélkül távozhat szabadlelkük, hogy az rájuk nézve káros lenne. A szabadlélek távolléte alatt a rendkívüli képességű személy eszméletlen állapotba ('révületbe') kerül, lelke ez idő alatt másvilági szellemekkel, lelkekkel találkozhat, kérheti segítségüket gyógyításhoz, és a szabadlélek testbe való visszatérése után beszámolhat a találkozásról. Amennyiben a lélek mégsem tud visszatérni a testbe, és távolléte huzamossá válik, az az ő esetében is halálhoz vezet.¹⁶

A vizsgált hat moldvai, valamint a három Baranya megyei csángók lakta faluban a lélekkel kapcsolatos hiedelmekben szintén fellelhető a kettős lélekképzet. A halál beálltával kapcsolatos elbeszélésekből kiderül, hogy a moldvai csángók szerint a születéstől halálig testben tartózkodó testlélek távozása okozza a test halálát. A testlélek az ember számára láthatatlan, azt a lélegzettel, a lélegzet párájával azonosítják. Halálkor az *„utolsó szusszanással”, „lélegzettel”* távozik, *„kifújja a páráját”*. Pusztinában, Klézsében, Lábnikban, Diószényben és Magyarfaluban saját, helyi megnevezésével is találkoztam. Ezekben a közösségekben a lélegzettel

¹⁵ K. Kovács 1982. 118–119.

¹⁶ Diószegi 1978. 26–27.

azonosított testlélek elnevezése „szuszogó”: „Még szusszant, de kicsit, met az a szuszogó menen fel végig, végig, eddig menen fel a szájáig. A szuszogó innen indul a hasától, lassan menen, menen fel s a végire ér. Hasából már nem szuszog, már menen fel, akkor lesz vége hamar. Édesapámnak én gyújtottam gyertyát, met nem vót csak egy szomszéd ember, s tartottam a kezibe. Szuszogó csak menen föl, menen föl, s eccer csak kimegy a lelke. Hát a szuszogó, az a lelke. Szuszogó s lélek ugyanaz.” (K./H.A./ 1942.)

A testet álmokor, eszméletlen állapotban vagy révületben időnként elhagyó szabad- vagy árnyéklélek helyi megnevezésével Diószényben és Magyarfaluban találkoztam. Az itt élő csángók a szabadlelket az ember „eszméjének” nevezik. Korábbi idézett diószényi példánk már megmutatta, hogy az álmokor testet elhagyó „eszme” visszatérését az alvó mellett gyújtott gyertyavilággal segítik azért, hogy az álból megriadó ember ne betegedjen meg a szabadlélek távolléte miatt. A testlélekhez hasonlóan a szabadlélek is elhagyja halálkor a testet, de mielőtt eltávozna a másvilágra, még egy ideig az élők környezetében marad. A különböző okok miatt megjelenő (visszajáró) lélek nem más, mint a megboldogult szabadlelke, ami visszajáráskor madár, méh, pillangó formában is jelentkezhet.¹⁷

1.2. A KÖZELGŐ HALÁLRA UTALÓ ELŐJELEK ÉS JÓSLATOK

*„Jelek esnek, de nem mindenki hallja.
Nem mindenki ismeri meg az olyat.”*
(László Istvánné, sz. 1931. Pusztina)

Egy közösség tagjai számára a mindennapok során tapasztalt rendkívüli események, jelenségek, álmok hordozhatnak olyan jelentéseket, amelyekből valamilyen várható esemény bekövetkezésére számítanak. A lélekkel és a túlvilággal kapcsolatos hiedelmekhez kapcsolódva bizonyos események a várhatóan bekövetkező halál gondolatát keltik, így a tapasztalt jelenségek, álmok mintegy előre jelzik a halált, előjelei annak. KUNT Ernő az előjeleket funkciójuk szerint vizsgálva megállapította, hogy azok előkészítik a közösség tagjait egy esetleges krízishelyzetre, megóvják a váratlan sokkhatástól, a közösség tagjait készenléti állapotba helyezik a halál okozta veszteség feldolgozásában és feloldásában.¹⁸ Miként válhat egy esemény előjellé? BERTA Péter „kódfelismerő mechanizmus”-nak nevezi azt, amikor az egyén a jelölő eseményt a feltételezett jelölt következménnyel összekapcsolja, és e jelkapcsolat jelentéstartalmát elraktározza.

¹⁷ Vö. K. Kovács 1944. 10.

¹⁸ Kunt 1987. 108.

Az előjelekre vonatkozó közösségi ismeretek elsajátítása révén az egyén egyrészt az említett kódfelismerő mechanizmusnak, másrészt a közösség által elfogadott cselekvési mintának lesz a birtokosa.¹⁹

A halál előjelei a jelenség és a lélek távozása közötti kapcsolat alapján három típusba sorolhatók:

1. a valóságban tapasztalt előjelek és a lélek távozása között közvetlen kapcsolatot tételeznek fel,
2. a különböző álmokképek és a várható halál (lélek távozása) között analogikus kapcsolat van,
3. egyes álmokképek asszociatív módon idézi fel az élőknél a halál gondolatát.²⁰

A vizsgált moldvai falvakban a halál előjelként számontartott esemény és a lélek távozása között feltételezett közvetlen kapcsolat alapját az a hiedelem képezi, miszerint a majdani halott lelkéért a korábban meghalt hozzátartozók lelkei már jóval a halál beállta előtt megjelennek az élők környezetében azért, hogy a halál beálltakor távozó lelket elkísérjék. A korábbi halottak közelben tartózkodó, az élők számára láthatatlan lelkét a ház körül élő állatok észlelik, és ez okozza a megszokottól eltérő viselkedésüket, nyugtalanságukat.

Közismert hiedelemként a moldvai csángók körében is a halál biztos előjelének számít a kutya nyugtalan viselkedése, mert „látják a halált”, „érik a halált”, „látják valamit”. Pusztinai és lábni elbeszélések szerint házbéli rokonok körében vagy szomszédságban várható haláleset előtt egy-két hónappal már „blankolnak”, Klézsén, Diószényben és Magyarfaluban „ordítanak”, illetve Klézsén és Lészpeden „vonyítanak”, „bönkölnék”, és „nyivognak” a kutya. Pusztinában olyan eset is történt, amikor halál előtt a kutya elszökött otthonról: „Édesapámék mikor meghóttak, a kutya azelőtt vajh pár héttel elment az életből. Úgy elment, se szőre, se bőre többet nem találódott meg.” (P./E.J./1922.)

Haláleset előtt akár fél évvel is gyakran szól a bagoly a ház körül, majd a halál közeledtével egyre közelebb: „Van, hogy beszél az ablakon.” Pusztinában és Magyarfaluban a „kukuvia”, Lábnikon és Diószényben a „buhuna”, „bufnica”, Magyarfaluból származó egyházaskozáriai körében a „siratómadár” néven is emlegetett halálbagoly ház körüli megszólalásakor házbéli rokon vagy szomszéd, illetve valamelyik utcabeli ismerős halálára számítanak. Azokban az esetekben, amikor beteg van valamelyik háznál, a bagoly jelzését egyértelműen rá vonatkoztatják.

Portán belül várható pusztulást jelez, amikor „kikiril”, „kakasul szól” vagy „esszeverte a szárnyát” a tyúk. Tekintettel arra, hogy a jelzés nem

¹⁹ Berta 1998. 5.

²⁰ Virt 1990. 133–134.

egyértelműen halált jelent, hanem tágabb értelmű pusztulást, van védekezési lehetőség: „Kikiril a tyúk, olyan elég van egy helyt. Azt is mondják, hogy pusztaság. Tartsák nálunk, hogy veszik innen a faltól és megmérik keresztül a fején. [A konyha bejáratával szemben lévő falnál a földre teszik a tyúkot és addig forgatják a bejárat felé a földön, ameddig a küszöbhez nem érnek.] Ha a nyaka ér a küszöbre, akkor levágják a nyakát. Ha a farka ér, elvágják a farkát. Ha a nyaka jó oda, akkor az ő fejire szólott. Ha a farka ér oda, akkor valakire szólotta házból, hogy valaki meghal.” (P./G.Is./1923.) Diószényben a tyúk kukorékolásából közelgő árvízre is következtetnek.

Magyarfaluban közelgő halált jelez az is, ha valamilyen madár, vagy pillangó berepül a házba, és onnan valakit körbepöfelve, „megkörözve” száll ki. Pusztinában és Klézsében ugyanígy halálra gondolnak, ha valakit a denevér röpködött körbe. Egy klézsei származású egyházaskozári asszony elbeszélése szerint egy nagy döngölégy körözése jelezte a közelgő halált: „Hanem mikor valaki így nagyon beteg vót, akkor az a nagy döngölégy bément, megkerülte a házba és ki es ment az ablakon, akkor az már biztos vót, hogy meghalt. Nekem vót egy kicsi bubám, az vót beteg két hetesen. Nem evett, nem szopott, csak aludt, aludt. Nem sírt, se nem szopott, csak egyszer béjött egy nagy döngő, úgy kereken megjárta magát, és kiment. Mikor az a nagy döngő kiment, ingemet uljan halálszag csapott meg, mintha valaki meg lett volna halva. Jaj, Istenem, ez biztosan nem marad meg, mondom magamba, hát nem es maradt meg. Két napra rá meg es halt.” (K.–Ek./D.I./1908.).

Azokban az elbeszélésekben, amelyekben madár, denevér, pillangó, döngölégy jelezte a várható halált, a lélek (madár, pillangó, stb) megjelenési formája a megkerülés, megkörözés motívumával együttesen válik várható halálra utaló előjellé. Más elbeszélések olyan véleményekre utalnak, amelyekben a madár házba való berepüléséből (a körözés mozzanata nélkül) nem halálra, hanem várható hideg időre gondoltak.

A majdani halott távozó lelkéért eljövő, az élők környezetében megjelenő korábban meghalt hozzátartozók lelkének jelenléte nem csak a fentebb felsorolt állatok viselkedését zavarhatja meg, hanem más ház körüli állatokét is. Ezért lehet a halál, elsősorban a gazda halálának az előjele, ha az istállóban levő lovak, marhák nyugtalanok, „dörömbölnek”. Várható halált jelentenek azok a házban tapasztalható rendkívüli események is, amelyek kiváltójának szintén a házban megjelenő, korábban meghalt rokonok lelkét tartják. Halál előtt „pattog a szék”, „sihant a kerdár”, a „plita pattog”. A lélek láthatatlan, de jelenlétére közvetlen fizikai jelekből is lehet következtetni. A közösség által, valamint az egyén saját tapasztalatai alapján számontartott előjelek között vannak olyan jelzések, amelyek egyidejűleg közvetlen kapcsolatban vannak a lélek távozásával, illetve asszociatív úton is felidézik a halál gondolatát.

Az asszociativitás alapját valamilyen, korábban összetartozó rendszer, egység felbomlása jelenti. A lélek távozásával közvetlenül összefüggő (és egyidejűleg asszociatív) előjeleknél az egység felbomlását a láthatatlan lélek idézheti elő, és ennek a következménye lehet az asszociáció alapja: „Édesapám egy este megcsinálta a vacsorát, vacsoráljanak együtt. Arra maradt, hogy estére jöjjenek bé. Cserpenyőt úgy kiejtette a keziből, mint mikor valaki kiüti a keziből. Ételiük előmlött, édesapámat bögve kaptam. Kérdeztem, hogy mét bög. Mondta, hogy olyan jó ételt csinált, és valaki kiütte a keziből, hogy mi tud ez lenni. Akkor mondta az egyik asszony, hogy jel. Azt a cserpenyőt nem tudtuk mit jelent, de az öreg fehérsnépek mondták, előntötte, met a rossz küzdik a jóval, hogy édesanyának a lelkit melyik nyerve el. (...) Édesanyám es két hete mondta nekem, hogy »Te, Margit, nem tudom, de mámad borítsa ki a málét s örökké válik kettőbe«. Mondom: »Nem lehet máme, hallgasson, hogy lehessen a málé kettőbe váljék«. »Jel – aszonta –, el kell én váljak tőletek.« Így elmondtuk öreg fehérsnépeknek, hogy ne, ez es, hogy van. Akkor azok nekünk mind elrendezték, melyikek még paciltak, melyikek még látták az ilyen dolgot, azok nekünk elrendezték, hogy tudjátok nem lesz sok, s vége lesz mindennek, s ne ijedjete meg, met tudjátok, hogy meg kell halni.” (P./M.M./1949.).

Egyrészt a láthatatlan lélek feltételezett jelenléte miatt, másrészt asszociatív módon ugyanígy a halál gondolatát kelti, ha a lámpaüveg, a tükör, a tál magától elhasad, vagy a kép úgy esik le a falról, hogy a szög a helyén marad, illetve ha a valóságban vagy az álomban a kert rendje megbomlik. Mórinc Margit a közösség által előjelként számoltartott eseményt néhány napja édesanyja halála előtt maga is tapasztalta²¹: „Összetúrja a honcsuk a kertünket, itt es feltúr egy darab földet, fenn es túr egy darab földet. A múlt héten összegyúrta a kertemet, kacugcságot csinált a kertembe. Odahittam anyósomat a kerthez: »Anyóka – mondom –, nézze meg, mit csinált nekem a honcsuk.« Nekem nem merte megmondani, de én halltam azelőtt es, hogy ez nem jó jel. Nem tőtt bele két nap, három, s édesanyám es elment.” (P./M.M./1949.). Más esetekben bizonyos álmokhoz társítják a halál képzetét: Pusztinában, Klézsében, Lábnyikban és Magyarfaluban halált jelez, ha valaki szánt álmában, kaszál, szőlőt vagy „pujt” kapál, „törökbúzá” morzsol, babot fejt vagy „szelel”. A Pusztinában, Klézsében és Magyarfaluban tapasztaltak alapján az is halált jelent, ha álomban kenderáztatás közben a vízből veszik ki a kendercsomókat, vagy a kendert elviszi a víz. A halált jelző asszociatív álmok jelentése családtagra, közeli hozzátartozóra, szomszédokra, falubeli idegenekre egyaránt vonatkozhat, és a jelzett halál néhány napon belül (de akár másnap is) bekövetkezhet. Az

²¹ Az elbeszélés példa arra is, hogy a közösségi vélekedés az egyéni tapasztalatokon keresztül miként nyer megerősítést.

álomban látott vér is a halál gondolatát ébreszti. Klézsében, Lábnyikban és Magyarfaluban az állatok levágása, a nyers hús, a vér látványa ugyanúgy halált jelent, mint az olyan álom, amelyben valakinek kiesik a fog. A fog elvesztésének körülményei a várható haláleset érintettségének személyi körét is jelzi: rokon halálát jelzi a fog kiesése, ha ez fájdalommal, vérrel jár, és idegen halálára számítanak, ha fájdalom nélkül történik. Pusztinában, Klézsében és Magyarfaluban halált jelent az is, ha valaki álomban mezítelen, esetleg mással mezítelenkedik.

A halál előjeleinek harmadik típusában az esemény és az általa jelzett várható halál között analógiás kapcsolat van: *„Tudja ezt hamar, meé lehet ismerni. Látom, hogy az ajtónál egy lyuk csanódik. Mondom, hamarosan meghal valaki a háznál, nem es sokára. Sok történetek vannak. Gödör csanódik a küszöbbe magától, az es azt jelenti, hogy halál lesz abba a házba, mert az a gödröt jelenti, amibe be fogják tenni.”* (D.–Sz./B.J./1906.).

Pusztinában, Diószényben és Magyarfaluban, valamint Szárászon és Egyházaskozáron saját tapasztalatokat mondtak el olyan esetekről, amikor valaki az ujján meglátott gyertyafüst-nyom alapján számított közelgő halálra. Mint később látni fogjuk, a csángók a lélek egyik megjelenési formájának a lángot tartják. A gyertyafüst-nyom ujjon való, látszólag ok nélküli megjelenésének a halál előjeleként történő azonosítása egyrészt a leendő halottért eljövő, közelben tartózkodó lélek hiedelmén, másrészt a lélek – gyertyaláng – füst analógiáján alapul. A jelzés utal a halál előtt álló személlyel való kapcsolati szintre: rokon halálára következtetnek, ha bent a házban látják meg ujjukon a füstnyomot, távoli halottra gondolnak, ha házon kívül jelenik meg az ujjukon a nyom.

Széles körben ismert előjel, ha valakinek álmában ledől a háza, vagy ha álmában házat épít. A pusztinai, lábnyiki és lészpedi elbeszélésekben fél éven belül bekövetkező, elsősorban rokon vagy szomszéd halálát jelenti, ha valakinek álmában ledől a háza. Pusztinában, Klézsében, Lészpeden, Lábnyikban, Diószényben és Magyarfaluban az új ház építése vagy meszelése is elsősorban közeli rokon halálát jelzi. Az álmok és a jelzett várható esemény analógiás kapcsolata is megfogalmazódik a következő elbeszélésben: *„Amikor halál lesz, az ember álmod nagy nehezséget. Álmodja, hogy új házakat csinálnak, új ház az a koporsó. Én álmodtam, de nem gondoltam, hogy az uram megfog halni, nem úgy nézett ki. Álmodtam, hogy csináltunk egy nagy új házat. Jézus Máriám, még két emeletes es vót. Még egy hét nem telt el, és meghótt.”* (D.–Sz./B.J./1906.).

Pusztinában, Klézsében és Diószényben halált jelentett, ha valaki álomban medvével verekedett, mert ilyenkor *„medve képibe verekszik a halál”*. Kettős jelentése lehet annak, amikor valaki halottat lát álmában. Kedvező a jelzés, ha az álomban a halott ad valamit az élőnek, viszont halált jelent, ha az élő ad valamit a halottnak: *„Én álmodtam, met vót itt*

egy páter, ki meg vót halva. Itt vót nálunk harminc esztendejet. S megálmodtam, hogy aszongya, hogy neki adós vagyok százötven frankkal. Vót álomban pénzem, s oda es adtam a páternak. Mingyá a nemzetségből egy meg es hótt, met ilyet álmodunk, tartjuk, hogy a nemzetségből egyet odaadtunk.” (K./V.A./1915.)

A valóságban megjelenő madarakhoz hasonlóan az álomban látott madár, illetve a megkörözés motívuma is asszociálhatja a halál gondolatát. Pusztinában érdekes példája található annak, hogy a hiedelemvilág hagyományosnak tekinthető elemeit, jelen esetben a madarat, miként válthatják fel korunk technikai eszközei. Pusztinában a hagyományosnak tekinthető elbeszéléstípusban halálesetet jelez, ha valaki álmában házba berepülő galambot, madarat lát, a madár valakit megköröz, „...az jó érte, vigye el...”. Újabban találkozhatunk olyan elbeszélésekkel, amelyekben nem madár, hanem repülőgép jelenik meg az álomban, s köröz: „Aztán mikor álmodjuk. Megálmodjuk, az ávion eljön, és leszáll az udvarra a repülő. Álmodjuk a repülőt, hogy eljő és megsűrűngözi így magát és leszáll, felkerekedik, elmenen, az halál. Az nem jó. Bételik az.” (P./Ny.P./1927.)

Az előjelekre vonatkozó elbeszélésekben megfigyelhető a közösségi tudás és az egyéni tapasztalatok kölcsönhatása. Az elbeszélők ismerik a közösség által számontartott előjeleket, és azokban az esetekben, ha azokra vonatkozóan saját tapasztalatuk nincs, „*azt es mondták*”, „*úgy es van*”, „*hallottam, hogy...*” kifejezésekkel tolmácsolják az egyén által elfogadott közösségi tudást. Az egyéni tapasztalatokról szóló elbeszélésekben megfigyelhető egyrészt a közösségi tudás megerősítése, „*úgy es van*”, „*az igaz*”, másrészt a jelenség és az általa jelzett, várható következmény mások általi megerősítése az egyén számára: „*Odahíttam anyósomat a kerthez: »Anyóka – mondom –, nézze meg mit csinált nekem a honcsuk.«. Nekem nem mert megmondani, de én halltam azelőtt es, hogy ez nem jó jel.*” Az előjelek között találunk olyan egyedi és egyszeri tapasztalatokat, amelyek egyediségül ellenére biztos előjelként rögzültek. A klézsei származású Dávid Illésné Egyházaskozáron olyan történetet mondott el, amelyben a közösség által ismert ‘madár berepülése és körözése’ helyett a megszokottól eltérő nagyságú döngölégység szerepelt, amelynek megjelenését és körözését követően „*halálszag*” volt, majd nem sokkal később haláleset következett be. Az esemény előjelként rögzülése a megszokottól eltérő nagyságú, tehát rendkívüli, esetében madár helyett dongó berepülése és valakinek a megkörözése, majd az ezt követő érzékelés (szag), valamint a hamarosan bekövetkező, tapasztalt bizonyosság, a halál beállta miatt történt. A példa alapján megállapítható, hogy az egyéni tapasztalatok részletekben eltérhetnek a közösségi tapasztalatoktól, azonban a közösségi ismeretekbe csak akkor illeszkehetnek be és csak akkor nyernek kölcsönösen megerősítést, ha az alapmotívumok megegyeznek. Példánkban ilyen alapmotí-

vum valaminek a berepülése, annak rendkívüli formája, a megköörözés mozzanata és a következmény (halál) bizonyossága. Ugyanezt példázza az álomban látott repülő, ami az udvarra (életterbe) való berepülés és a kööröz mozgás miatt válhatott előjellé.

A vizsgált moldvai csángó falvakban az előjeleken kívül, ha nem is nagy számban, de számotartanak olyan holttesthez kötődő jóslásokat, amelyek újabb várható halálesetre vonatkoznak. A moldvaiak, valamint a pusztinai származású egyházaskozáriak és szárásziak újabb halálesetet jósolnak, ha a ravatalon fekvő halottnak félrebillen a feje. Az újabb halálesetre ott számítanak, amerre a halott feje elbillent. Pusztinában és Lábnyikban újabb és fiatal halottra utaló jelnek tartják, ha a holttest nem merevedik meg, ha „szép a halott”. Házbeli halálát jelenti, ha lezárás után ismét kinyílik a halott szeme, „akkor még lát valakit, magával viszi”. A holttesthez kötődő jóslások által jelzett újabb halál ellen csak a halott szemének ismételt kinyílása esetében lehet védekezni, amelynek módjáról a későbbiekben esik szó.

1.3. A HALDOKLÁS

„Azt mondják, ha Szent Mihálynak a tiszteletire imádkozol, akkor eljő szépen. Ha nem imádkozol, akkor Szent Mihály eljő megijesztve.”
(Bilibók Katalin, sz. 1952. Pusztina)

A haldoklás az emberi élet végső, átmeneti állapotának tekinthető a halál előtt. A test még életben van, de már magatehetetlen, a beteg sokszor öntudatlan, és ha valamilyen jelzést ad is a környezete felé, az a körülötte levőknek sokszor érthetetlen: beszédére azt mondják, félrebeszélés. A haldokló békességre és megbékélésre törekszik, eltávozása előtt régen látott szeretteit emlegeti és hívja, hogy ne távozzon el búcsú nélkül. A földi élet civódásai jelentőségüket veszítik, és az esetleges sok évi haragoskodás után békülni szeretne valamikori haragosaival. A haldokló kívánságára meg kell békülni, és a haldoklónak is meg kell bocsátania az utána maradottak esetleges vétkeit. A haldokló és a körülötte levők védtelenül állnak az élet és a halál erőivel szemben.

A paraszti közösségekben a haldoklót egy percig sem hagyják egyedül. Rokonai, szerettei, jó szomszédai mindig körülötte vannak. A figyelem az élet utolsó küzdelmét vívó haldoklóra összpontosul, majd a halál bekövetkezése után kezdetét veszi egyrészt a holttest tradicionális szokásoknak

megfelelő felkészítése, másrészt a lélek ellátása a hosszú útra.²² NAGY Olga a haldoklást, és az ezt követő halált olyan „közösségi ügynek” nevezi, amelynek résztvevői segítik az eltávozni készülő, hogy megbékéljen saját elmúlásával, megadassék számára a szerettei körében való elmúlás, és a körülötte levők rituálisan is könnyíthessék végóráját.²³

1.3.1. A haldoklás jelei

A súlyos, de nem végzetes betegségtől a haldoklás állapotát a moldvai csángók különböző testi jelek és a beteg viselkedése, látomásai alapján tudják egyértelműen megkülönböztetni.

A haldoklásnak egyértelmű testi jele, amikor a beteg bőrének megváltozik a színe („színt váltja”), tekintete zavarossá válik, illetve félrebeszél. Közismert, és a saját tapasztalatban is sokaknál megerősített biztos jele a haldoklásnak és egyúttal a közeli halálnak, hogy a beteg hosszú, súlyos, sokszor eszméletlen állapotából hirtelen magához tér, jobban lesz: *„Egyszerűen lecsillapodik az a beteg, észhez tér, akkor már megijednek, lássák, hogy észhez tért, akkor már megijednek. Nagymamám es úgy vót, egy hétig nem evett, aztán kért enni, hogy főzzenek puliszkát. Nagymamám evett, aztán visszafeküdt, és nagyon csöndesen meghalt. Lecsillapodik a halála előtt.”* (P./K.M./1960.).

A testi jelek mellett a haldoklás biztos jelének tekintik, ha a betegnek látomásai vannak, korábban meghalt rokonokat úgy emleget, mintha maga körül látná őket. A régebbi halottak emlegetése azért tekinthető a haldoklás jelének, mert a moldvai csángók hite szerint az ember távozó lelkéért a korábban meghalt hozzátartozó lelke eljön, hogy halálkor a testből kiszálló lelket elkísérjék a másvilágra. Diószényben és Klézsében úgy tartják, hogy a haldokló körül mindazoknak a korábbi halottaknak a lelke megjelenik, akiknek a haldokló annak idején ott volt a temetésén. A többi faluban úgy mondják, hogy a rokonok lelke jelenik meg a beteg körül: *„Beszélt es sok akkor. Vót nekem egy nagynéném, falhoz fordult, aztán felnézett és mondta: »Várjatok, várjatok, me mingyá megyek.« Nem oda beszélt a hozzátartozókhöz, hanem fel. Nézte a falakat, a plafonyt, és oda. Kérdeztük, hogy mit lát, de nekünk nem szólt. Megjelennek a régi hótak és hívják, hogy menjen velik.”* (P.–Sz./E.An/1914.).

A régebben meghaltak lelkének a haldokló körüli megjelenésével magyarázzák azt is, amikor a háznál magától kinyílik az ajtó. Az ajtó ok nél-

²² Vö. Kunt 1987. 116.

²³ Nagy 1989. 336.

küli megnyílása nagy riadalmat vált ki a beteg hozzátartozóinak körében, mert úgy gondolják, hogy már közel a halál, „már jönnek érte”.

A beteg állapotának romlásával és a haldoklás jeleinek észlelésekor a rokonok és szomszédok közül valaki mindig a haldokló mellett marad. Kívánságainak teljesítésével, csendes imádkozással igyekeznek könnyíteni végső óráin. Vannak, akik hamar megszabadulnak földi kínjaiktól, de előfordul olyan eset is, amikor a haldokló csak hosszú szenvedés után hal meg.

1.3.2. A szenvedés könnyítése

A moldvai csángók szerint csak hosszú szenvedés után halhatnak meg azok, akik életükben sok bűnt követtek el, másoknak ártottak, és nem békültek ki, pénzt dugtak el, és azt megbetegedésük előtt nem adták elő, vagy „boszorkányosok” voltak: „Vótak olyanok es ott, akik elvették a teheny tejét. Kimentek napfeljövet előtt egy seprűvel, egy edényvel, a harmatot egy szitával leszedték, egy edénybe belérakták és azzal a tehenyt leöntötték, a tejt így elvették. De nem a mü üdönkbe. A régi öregektől hallottuk egész régen. Boszorkányosok vótak. Azok sokat szenvedtek, már nem tudom mér, de sokat szenvedtek.” (P.-Sz./E.An./1914.). A boszorkánynak tartott személy addig nem tudott meghalni, amíg kéz érintésével valakinek át nem adta a tudományát. A szenvedőtől a mellette állók igyekeznek megtudni, hogy mi nyugtalanítja, mi miatt nem tud meghalni. Odahívják azt a személyt, akit látni szeretne, vagy akivel ki akar békülni, a beteg elmondása alapján az eldugott dolgokat előveszik.

A szenvedőről azt tartják, hogy a lelke nehezen megy el, ezért Pusztinában és Klézsében a szenvedés, a lélek távozásának megkönnyítésére kinyitják az ajtót vagy az ablakot. Klézsében olyan vélekedések is vannak, hogy az ajtó, illetve az ablaknyitás révén Szent Mihály könnyebben bejön a haldokló lelkéért, hogy halála után magával vigye.

Pusztinában és Diószényben elmondták azt is, hogy a haldokló feje alól mindig kiveszik a tollaspárnát, mert azon nem tud meghalni a beteg: „Az-tán még más kiveszi a párnát, azt mondják, ne legyen tollúból a párna a feje alatt, mer akkor még nehezen menen ki a lélek, visszafogja a tollú-párna.” (D./F.M./1936.) A diószényi elbeszélésben elmondott szokás hiedelemháttére a kereszténység előtti hitvilágban gyökerezik.²⁴ Haldoklás-kor a tollaspárna eltávolításának szükségessége azzal a hiedelemháttérrel magyarázható, amely a távozó lélek madár alakú (lélekmadár) képzetével függ össze. A haldokló feje alatti párnában levő tollak lélekviszatartó ha-

²⁴ Vö. Hoppál 1994. 9., 28., 160.

tása és a madár alakú lélekképzet összefüggésével kapcsolatban RÓHEIM Géza a következő megállapításra jutott: „...a haldokló ugyanis nem tud meghalni, ha a feje alatt tyúktollas párna van. (...) Ahol pedig a tollas párnától való elkülönítést is hangsúlyozza a szokás, feltehető az a képzet, hogy a madár alakú tollas lelket a hozzá hasonló tollak tartják vissza.”²⁵

A haldoklás tényét a házbeliek azzal jelzik a falubelieknek, hogy estétől reggelig égvé hagyják a ház bejáratánál levő villanyt, és résnyire nyitva hagyják a kertkaput, ami egyben azt is jelenti, hogy az arra járók bemehetnek imádkozni a haldokló mellé. A házban tartózkodó rokonok, szomszédok, falubeliek halkan imádkoznak, mondják a rózsafüzért, hogy „ne szenvedjen”. A hosszan szenvedő betegért fizetség ellenében misét tartatnak a pappal, illetve a halál közeledtével meggyóntatják a beteget, ráadatják az utolsó kenetet, amelynek következtében megszabadul bűneitől.

A halál közeledtével a szenvedés utolsó perceiben a haldokló kezébe égő gyertyát fognak, hogy „*legyen világossága ezen a világon és a másvilágon*”, „*ne szenvedjen*”, illetve „*emlékezzen a keresztlőjére*”. A gyertyát a haldoklóval mindig azonos nemű személy fogja a beteg kezébe. Pusztinában, ellentétben a többi faluval, lehetőleg közeli rokon, a haldokló édesanyja, házastársa vagy testvére tartja a haldokló kezében a gyertyát. Klézsében, Lészpeden, Lábnyikban és Diószényben rokon csak akkor foghatja a gyertyát, ha szomszéd vagy más falubeli nincs a közelben. Magyarfaluban lehetőleg nem vérrokon, hanem a házastárs kivételével a házassági rokonságból valamelyik sógor vagy sógorasszony, hiányukban esetleg másodunokatestvér tartja a beteg kezében a gyertyát. A haldokló kezébe fogott gyertya világa az emberi élet végének utolsó perceiben világosságot és megnyugvást ad a földi életből távozni készülőknek, s utat mutat a távozó léleknek.

²⁵ Róheim 1925. 160.